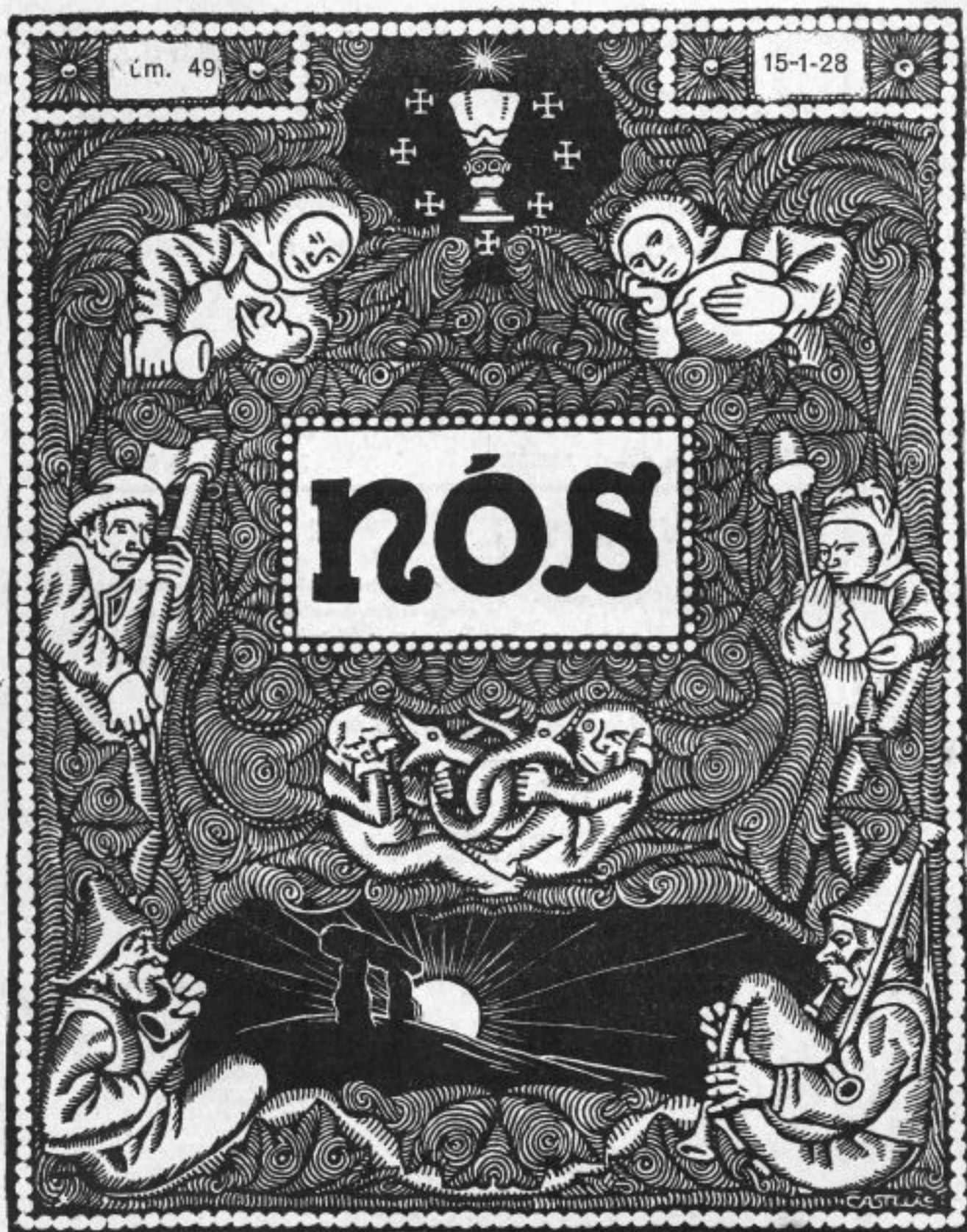

1000

BOLETÍN MENSUAL
da
CULTURA GALEGA

Direitor Literario
Vicente Risco

Direitor Artístico
Alfonso R. Castelao

Administrador
ANXEL CASAL

DIRECCIÓN E REDACCIÓN:

Sto. Domingo, 47—OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:

Real, 36 1.º—A CRUÑA

ABONAMENTO

NOTA

Doce números, na Península 6'00 pesetas.

Fora da Península 8'00 .

Número solto 0'70 .

Este boletín non publicará máis orixinais qu'os que foran directamente solicitados pol-a Dirección. Tampouco se fai solidario das ideas n-eles emitidos, a non ser dos que por non iren rubrados, enténdense que son da Redacción.

Os pagos son adiantados e os gastos de xiro de conta dos suscritores

SUMARIO

Deus (poesía), POR R. CARBALLO CALEIRO.

Problemas de Xeografía Galega, POR RAMÓN OTERO PEDRAYO.

Prehistoria e Folklore da Barbanza, POR FLORENTINO L. CUEVILLAS E F. BOUZA BREV.

Catálogo dos Castros Galegos, da Seizón de Prehistoria do S. E. G.

Arquivo Filolóxico e Etnográfico de Galiza.

Os homes, os feitos, as verbas, POL-A REDACCIÓN.

Reloxería ZENITH

MÁQUINAS PARLANTES. DISCOS
AGULLAS e ACCESORIOS

M. CALVIÑO - Ourense

Vicente Risco

Abogado

Sanlo Domingo, 47-2.º

Ourense

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano X ★ Ourense 15 Febreiro 1928 ★ Núm. 49

D E U S

Pol-a veira do mare, os meus ollos nos teus,
as miñas maus nas túas, un día camiñamos.
As froles da Ilusión, en rescendentes ramos
se abrían no meu peito.

Mais non quixo Deus.

As rosas, ô teu paso, murchábanse d'envexa;
mais, abaleiro, as ondas facían seu arrulo,
e hastra os sinos de prata da recantada eirexa
tecían con mais alma seu sôroso capulo.

Do horizonte sereo no azuado confín
frolecía a Marela Frol do Cêstíal Xardín;
eu sentín nos meus ollos os fondos ollos teus

e cabaleiro da Ilusión,
ô Sol das túas olladas se abreu meu corazón
com'un cravel bermello...

Mais non o quixo Deus...

R. CARBALLO CALEIRO

PROBLEMAS DE XEOGRAFÍA GALEGA

NOTAS EN COL DAS FORMAS DE POBOAZÓN LABREGA

(Proseguimento)

ausurdos. Onde traballaron os picos e os tiros, sempre, na forrallada desfeita e na areia fina, medran as follas tristes das abruilas que no vrau erguen as suas decorativas froles de sangue. No monte impera o longo do ano, a crecedeira erosión destroitira; seus produtos van en parte ós eidos d'arredor, en parte camiñan malnamente ós vals afundidos qu'apenas s'albiscan dend'eiquí nas concavidades da topografía.

Dend'o Rodeiro, o ollar espállase por descubertos hourizontes cinguidos de cumes ordeados en sucesivos fondos. Unha riola de relevs presididos pol-a meda da Martiñá pecha o N; a Martiñá, ela mesma castrexa, dirixe a súa incomparable familia de castros que s'albiscan doadamente impondo un caraute céltigo á rexa paisaxe do N. Dend'o pé das serras hastra o rego do Formigueiro desenrólase baixando docemente a terra da aba dos montes, os chaos outos de Vilamarín e Cea, os propios d'Amoeiro, Castro de Beiro, apenas diferenciados senón pol-a lonxanía. Precísanse as direicións das augas pol-o maino releve das costas cinguidoras dos vals iniciás. Ollase ben o remate dos cultivos e o comenzo do reino da pedra da serra, trepada pol-as poligonás das centieiras. A paisaxe do primeiro termo domiñada pol-o outo do Empalme (castro da Madanela) séguese ó NE pol-a liña cuaseque reuta da Peroxa (terra de penichás). En certos días na mesma dirección xurde un fató de lombos azúes moi lonxanos: as serras do Courel. Os chaos d'Amoeiro, Parada e Fontefría, cos seus irmáns do Castro e de Beiro, amosan unha paisaxe alternada de parque (fatos de piñeiros, carballeiras) e terras de herdade asucadas, núas, inzadas de millo ou de pan según as estacións. Un val inicial

pouco desenrolado, seguido por nabeiras e lameiros, indica o camiño das augas que se xuntan ó pé do Rodeiro c'a quebrada tamén inicial do Formigueiro. Algús alciprestes ou eucaliptos mandan nas xuntas d'arboredos (*«quantum lenta solent inter riburna cupressi»* Virgilio, *Égloga I*). Adevirtése a posición central d'Amoeiro, onde non se desenrolou un grande centro de poboazón pol-a diverxencia das grandes carreteras.

Pol-o NNW e W, galgan en serras ben detremiñadas, arredondadas, tendidas ó sol por, a divisioira montesía entre as rias baixas e a conca do Miño (Madanela, Testeiro, Paraño, Suido, Faro). A Madanela figura pertencer ó sistema; na realidade soilo incompletamente, pois o val que se cría na súa aba W precura a Avia (río Viñao). Dend'a liña de serras hastra nós, afúndense dous vals paralelos: da Avia e do Barbantiño. Entr'os dous xurden as catro poutas esgrevias da Pena Corneira. As terras entre a Avia e Barbantiño permiten considerar dendeiquí unha facies carauterística de chao e bocarribeira: os dous vals afúndense do N ó S na dirección do Miño e d'iste xeito o chao vaise estreitando hastra o coto do San Trocado. Pol-a parte do Carballiño corre a mesma paisaxe de Cea. Car'o Barbantiño ollamos a súpetra transición das chairas outas de pan e arboredos, as costas esgrevias trepadas de piñeirás. Na zona de contaunto multiplícanse os pobos arrodeados de terras de forte laboura (Vilela, Armeses, Vilamoure, Freás, Ourantes). Locen com'unha preparación topográfica os camiños das augas e o trunfo das quebradas subsecentes sobre das consecentes, as penedias das encostas esportentes, o sistema dos cotos en escaleira. No termo mais achegado os cotos de Portela

e os do Rodeiro non deixan ver as terras esporentes de Trasalba car'o Barbantiño, mais adevírtese a incrinación da parroquia e adiviñanse os fondos da Bergueira e Fareixa.

Pol-o NE, E e SW, o val do Miño en coarcto de circo, deixa apreixar os seus beizos pol-o pé da Peroxa, Ourense, Santa Cruz e Layas e Ventosela; en conxunto todo o arco do Miño central. Síntese como dirixe a maina mecánica da erosión. Decorren pol-o S os lombos arredondados das montañas da Cañiza, e coto de Novelle, o cumo millor individualizado dos hourizontes, non sementes de Trasalba, senón d'outras moitas terras de ribeira, bocarribeira e montana, os ordes do Leboeiro, montes de Bande, Penamá, Treille, Outeiro de Boa Madre, de xeito que deixa adiviñar formas cóncavas afondadas entr'elas. Pol-o E e SE, os erguementos poderosos que rematando nos cumes de San Mamede e Cabeza da Meda, forman o sistema mais imponente do hourizonte. Ademais, todo o correr esporente do val do río Loña, traballado nos cernes esgrevios dos granitos e o oco qu'acouga o solar d'Ourense. Dend'o Rodeiro xurde crara a función xeográfica da cidade con respecto ós vals e montañas das que é centro de cruce de camiños e soilo lugar doado pr'a criazón d'unha vila no marxe esquerdo do Miño central. Apréciase o remate da zona das viñas, os camiños vellos e as carreteiras rubindo costas nas mais das direccións. Na propia do Leste, as terras da parroquia de Palmés defíñense co mesmo carácter da rexión dos cotos e chaos de Trasalba, co seu labio esporente ó val do Miño dend'a fonda quebrada do Medelo.

Rexión dos chaos.

Escolmaremos a paisaxe do termo de Peireiras, preto do lugar de Cimadevila. Con maina incrinación o Sul (Miño) e un pouco mais marcado o W (Barbantiño) espállanse terras d'herdade, de figura reutaangular, separadas por muros de forras inzados de silveiras. Dend'o outono a primaveira, verdegan os canteos, primeiro homildosos, rent'o chan, c'os sucos brillantes d'augas inverniazas; logo en cadros trunfales, de pan mado onde o vento deixa longas vibracións.

Dend'a seitura, os eidos mortos de palleta queimada pol-o sol alégranse cos fatos de maragoutos dispostos pra seren levados á eira e co verdecer raro dos millos de revoltiza. Eiquí e acolá afroran laxes arredondadas cinguidas pol-os sucos do arado ou lombos d'outeirás descubertos. Algús chegan a categoría de cotos penedosos vestidos de xestales e toxearas, i-en certos lugares chaos, a auga dormecente non deixa medrar os cultivos, criando mancholas de monte baixo. A terra ben traballada apesares da pouca fondura, fala d'unha poboazón vasta que tendo precisión de pan, traballa eidos de cativo produto, mais propios pra precurar estrume. N-algunhas cabeceiras inda s'acaracochan vellos castiñeiros, testigos d'outros tempos nos qu'o sequeiro tiña tanta importancia com'a meda e a arca do grau. No inverno xurden en limpos mantaniás e corren por camiños e regos de demarcación mil augas supreficiás das capas do granito. No vrau o torrón enxoiro, marelo de palleta, fai medrar a sensación lumiosa e espallada do grande hourizonte, o mesmo do Rodeiro, un pouco mais baixo. Ocúltanse as bases das serras lonxanas mais en troques precísanse de mais preto as bocarribeiras de por fronte e car'o Sul, as testas dos arboredos e os paus dos bimbastros deixan adiviñar outro vivir nos fondos da parroquia. Non s'olla ningún lugar; os camiños cruzan largamente, chaos e lixeiramente encostados no afroramento das laxes. Terra de pan, soilo s'anima co traballo das sementearas e seiturar, destacándose litúrxicamente os homes e os carros. Dispois da seitura e o correr do inverno, nos eidos en barbeito e nos cotos, pacen vacolas e avena namentras os rapaces xogan nos penedos.

Rexión de contauto dos chaos e do val.

Xa a temos determinada. Ó correr do camiño principal c'as súas fontes e carballeiras alíñanse os mais dos pobos, a eirexa e os pazos ollando ó Sul os ocos fartos da encosta e da ribeira. A carón dos lugares d'Outeiro e Fontemaior, xúntanse moitos camiños no campo da Festa, que tamén se chama da Feira, pol-a que se tivo n-outros

tempos. Á beira da estrada naceron algunhas casas novas de xeito american: dúas eiras franquean o camiño na entrada principal do Outeiro. Os castiñeiros vizosos e algunhas grandes carballas testemuñan da frondura e boa calidade da terra, lembrando as que s'afastan nas carballeiras dos chaos premontesios. Pol-o Leste, eidos de centeo atestan co campo. Pol-o Sul, inzanse as pareiras e as viñas baixas, misturadas con hortas, anacos de lameiros e milleirais de rega. Eiquí rematan os camiños enxoiros e areosos dos chaos, e outros lameirentos e encostados que procuran a fondura do val. Sempre cruza xente, carros e gando. Os grandes arboredos soilo deixan albiscar anacos fuxitivos do hourizonte. En contraste co silencio dos cotos e chaos, eiquí sempre s'ouve o balbordo do traballo e da fala dos homes.

Terra das campanas abaixo.

Carauterízase por unha grande variedade de paisaxe dentro da limitanza dos seus marcos, da fartura de vexetación e do cultivo. Teimaremos fixar dous escearios: o do Carril e mais o do muiño do Ruzo.

O Carril está posto a metade da encosta car'o val da Bergueira. Dend'o Outeiro e Cima de Vila baixan as terras intensamente traballadas, aproveitadas con mimo, cruzadas por camiños esporentes. A eirexa, as casas dos lugares ditos siñálanse no hourizonte. Ó Norte, os arboredos e lameiros da veiga d'Albeiros dan principio a quebrada ricamente artellada que s'afonda na Bergueira, na Fareixa e nas Lamas hastra o Barbantiño. Óllase un anaco do propio val d'iste río — xa no curso baixo afondado, entre ribeiras penedosas, dibuxadas pol-as quebradas afluentes, trepadas de viñas — percorrido pol-a carretera de Pontevedra, as bocarribeiras e encostas d'Ourantes, Freás e Vilela, e cobrindo un anaco do primeiro termo pol-o ENE, os cotos de mor a menor que corren da Portela a Vilerma. A paisaxe amóstrase fartamente cambeante. As viñas e nabeiras da encosta chegan o oco da Bergueira; o regato camiña entre muros de eidos, coberto os anacos por vellas parras que tamén

asombran os camiños, verdadeiros camiños ribeirais, ós que se franquean portas de bodegas e lagares. Outros anacos do regueiro cruzan pequenas terras de lameiros e hortas e os árbores fruteiros (nogueiras, cerdeiras, algúns soutos de castiñeiros) espaxados pol-os tarreos figuran bosques pechados. Os catro lugares (Portela, Bergueira, Fondo de Vila, Pexes) están ben preto ús d'outros, hastra figuraren un soilo pobo. Espállanse os camiños no campo da Bergueira, inzado de cabaceiros e nos arredores de Pexes, prantados de Salgueiros. No inverno as augas do rego enchen o camiño. Con todo, a terra do val redúcese a unha pequena faixa estreita, esporente e dividida en meandros encaixados; a labourea labrega impera na forma e dirección do regato. As penedías e encostas de touzas e piñeiros e cotos nús alternados con herdades chegan dende Portela hastra ben preto do camiño das augas. No outono e inverno as néboas do val barbantiñán enchen, figurando unha badía artellada, as quebradas das campanas abaixo; os arboredos e viñas, ispidos, as nabeiras botadas de ferraña, os lameiros e camiños brillantes d'augas encoradas ou correntes, fan mais pequena ista paisaxe arreconchegada, en tono menor, da que sempre s'ergue o balbordo dos traballos e das falas. Na primaveira e vrau, as masas péchas da vexetación parescen afondar a paisaxe, prestando individualidade os pobos e seus termos.

O outro tipo das campás abaixo qu'óllamos dend'o muiño de Ruzo, acugula en pouco marco moitas terras fortemente quebradas e afundidas, separadas por lombos e cotos de tipo ribeirao. A quebrada das Lamas, na porción mais outa e menos espazada adícase a nabeiras encostadas defendidas por muros de sostimento e aburatadas por unha chea de puzos de bimbastro. A porción mais baixa, de grande esporencia, cría fartos lameiros e húmidas carballeiras, de chán coberto de toxerías, fentos e folla, terra fría, sombriza, na que hai pouco se precuran as nabeiras. Os lombos pizarrentos da parte S, ou de Soutomanco, xurden ispidos c'a coor das carqueixas e uces. Os outros tapízanse de piñeirais e nas encostas ben soleadas, de

viñas, distanciadas dos lugares e mal servidas por camiños esgrevios. No muiño do Ru-zo, por baixo do lugar de bodegas do Quintairo, o rego da Bergueira baixa en súpeta costa por cotos bravos medrados de piñeirales; cria no cauce unha riola de salgueiros e ameneiros c'algús teixos vellos e desfeitos. O muiño xa non moe fai moitos anos. N'algús d'istes fondales quentes, entre cotos, medran os vidoeiros precuados pol-a boá calidá do seu pau. Ó linde dos chaos, os cotos da cintura. E da parroquia e un anaco do val barbantiñan, compoñen o mais espallado hourizonte d'istas terras baixas, encostadas, sen pobos, que teñen os dous carateres da ribeira: chaos frieiros de lameiros e carballeiras, chaos enxoiros de viña e cotos anárquicos de piñeirales.

Peisaxes das encostas.

Temos dito qu'elas forman a cintura da parroquia car'os vals do Miño e Barbantiño, remontando o beizo dreito e esquerdo de cada un. Tipo carauterístico a peisaxe de Fechos, o derradeiro lugar de Trasalba pol-o S atestando xa c'a parroquia de Santa Cruz d'Arrabaldo. Ó mesmo pobo de Fechos chegan pol-o Norte os agros dos chaos e albiscanse ó lonxe os cumes d'hourizonte. Ó pé, franquease o val do Miño, dende Untes a mais alá de Layas; os vellos meandros, as prateformas estruturais, as zonas de vide, os pobos entre río e encosta, asegún estudaremos na parroquia d'Arrabaldo. A encosta que nasce e baixa en Fechos súpeta, pouco traballada pol-a erosión, non se desfai en sistemas de cotos, senón qu'en xeral garda a súa arredondada unidade. A esquerda mandan os granitos, a dreita, as pizarras. N'ista derradeira dirección o monte das Conchadas mira pra xuntanza dos dous vals. A esquerda a encosta granítica segue hastra a quebrada do Medelo, a que segue xa na parroquia de Palmés o remate dos chaos sobre o val do Miño, nas formas esgrevias dos cotos de Serán. Ó pé de Fechos, as augas crían pequenas quebradas pouco afundidas que se orgaizan procurando a mais grande, inda consecuente, e animada no inverno pol-as augas cantareiras. Pol-a encosta rube a ve-

xetación do val (carqueixas, uces, toxos mais pechados qu'os d'arriba, sobreiros isolados, loureiros e érbedos).

Nas terras da outra banda do río, pódese con certos soles percorrer o fino traballo da erosión nas bocarribeiras esporentes de terra mol, outras zonas de chaos e os primeiros alzamentos das montañas do Sul.

Disfroita do sol da serán mais recolle as arroyadas do Rodeiro e tén as cancelas sempre enlamadas no inverno e na primaveira. Duas casas fidalguiñas, descidas, sinxelas, locena súa limpa canteiría antr'o acugulamento das vivendas labregas.

Ben difrente a figura do Outeiro o segundo en habitantes (107) e o mais central da parroquia, cinguido c'o lugar d'Albeiros pol'o grande camiño descansado pois soilo tén un golpiño de calzada. Outro mais outo sai tamén d'Albeiros seguindo a aba dos cotos pra se xuntar c'o principal no campo da festa e da feira. O Outeiro, de solar chaira, debeuse criar pol'a xuntanza de dous núcleos de poboación: un desenrolado ó correr do camiño, o outro posto no principiar das terras de rega que s'encostan car'o fondal da Bergueira. Tende á conquere o pequeno lugar veciño de Fontemaor posto ó sul e tamen poseedor de seu campiño comunal, no que nasce a fonte (3 h). O Outeiro espósto ó sôlpor, medra en figura circular un pouco desfeita pol'a atrauceón do camiño, do campo da festa e da feira, no de moitos camiños (eiras vellas, casas d'amerecanos, escola, tenda). Os grandes caracochos do campo, un d'eles disforme carballa petrucial repartida entre 27 herdeiros, é o sitio de mór tránsito e conversación da parroquia. Seguindo o camiño aixiña se chega os diestros da eirexa e a espaciadas terras (soutos, montes, herdades) de pazo. A eirexa e a reitoral postas no correr dos lugares d'Outeiro e Fontemaor mais millor comunicadas con Cimadevila, dominan o hourizonte dos fondales da parroquia. Xa veremos na parte hestórica a sinificanza da súa posición cinguida pol'o folklore. Cimadevila (14 h). disforme en tres pequenos agrupamentos de casas familiares afastados us dos outros menos de dous centos metros. Chamamoslle familiares porqu'inda que hoxe sexan de difrentes donos non parentes, fo-

ron n'outrora de familias petrucias. Coñecese na disposición das casas apesares das novas cortes, curros e outras construcións que tenden a individualizalas dentro de cada grupo. As terras d'un pazo impiden pol'o N. e W. o desenrolo do lugar que non ten centro e sómente pode considerarse por tal a eira e unha congostura onde nasce a fonte (Carreira Caba) asombrada por meia dúzia de castiñeiros. O pazo c'o seu sistema de terras (xardín, pomar, horta, soutos, pezas de monte, nabeira e herdade muradas e doadamente servidas entr'elas) e de construcións, xuntan a outro pazo abandonado dando fronte c'a capela ó camiño principal.

Iste en Cimadevila pártese en dous que van en procura do val do Miño deixando entr'eles, xa preto do marco xeográfico da parroquia as terras e casas do lugar de Fexos (25 h). Garda a posición semellante ós xa citados ollando ó sul e ó seu pé as terras de viño da parroquia d'Arrabaldo. Nas costas labouradas pol'a erosión en quebradas pequenas e esporentes (costa dos Mortos) teñen os de Fexos suas nabeiras e viñas separadas por arestas penedosas de bosque e monte baixo. O desenrolo radial do lugar soilo está impedido ó leste por unha grande propiedade murada. As casas novas procuran os camiños que xa saen do pobo pol'as terras de pan, fuxindo da encosta.

Agora compre lembrar os outros lugares afastados do camiño central. Por fronte d'Abeiros dous camiños de carro cinguindo o coto de Marmán procuran o fondo lugar do Formigueiro (44 h), epónimo do río que corre ó seu pé mantendo bos anacos de lameiros e nabeiras e fartas carballeiras nas quebradas afluentes. Pol'a esposición ó N. disfruta de pouco sol e as casas, moitas novas ou compostas, acugulanse ó pé d'un coto c'un soilo e pequeno vagantío da praciña ond'está a ermida do S. Sebastián. Un dos camiños ditos entre os cotos de Portela e Marmán segue o W. pol'o principal d'aquela rexión isolada de herdades, touticeiras e penascadas hasta o coto do Faracho. No comenzo un e xa na baixada ó fondo río de Punxín ou do Viñao, morren os dous lugares do Faracho d'abaixo e d'arriba. Nin xuntan entr'os dous tres veciños vivindo en ca-

siñas do vello tipo soparadas e no medeo d'outras dinantes habitadas, hoxe palheiros, cortes ou escamastradas roínas. O camiño descende por esgrevias costas, pasando o Barbantiño na ponte do Viñao. Foi sempre a relación mais doada c'as terras de Maside e do Carballiño e inda garda algunha vitalidade (feiras, arrieiría).

D'Albeiros nasce un camiño que rubindo ás chairas do Rodeiro, atravesa a soedade penedosa pra baixar ós chaos da parroquia do Castro. O coto do Vedral na xuntanza de dous camiños que veñen de Outeiro e Cimadevila forma o nó de relacións na terra dos agros; d'il sai o de carro pros fondales de Medelo n'outrora habitados onde teñen propiedade os lugares centrais da parroquia. Dend'o Vedral os dous camiños ditos xuntanse no importante que por Pradobó (Palmés) o lugar da eirexa de Palmés e Canedo forma dúas das costas d'iste nome no seu derradeiro tramo sendo ó tempo a arteria central da terra de Palmés. En Trasalba unha pequena derivación serve o lugar mais ó nacente da parroquia, Monteasnal (39 h), distante arredor de dous kilómetros de Cimadevila e Outeiro. Na propia praza do lugar baixa o camiño pr'a quebrada do Rigueiriño que despois segue pol'o Val en terras de Santa Cruz.

Os lugares centrais xuntanse c'as das Campanas abaixo dende Albeiros, Outeiro e Cimadevila por camiños dos que logo se soltan fondas corredoiras, xuntándose á vía principal d'aquela rexión que xunta todos os seus lugares dende Bergueira a Soutomanco. Na Bergueira (67 h) comprendense naturalmente outros dous lugares: Os campos e Portela. O mór cingue un campo espallado d'abondo prantado de caracochos e carballas e animado por un fato de cabaceiras; cruza ó pé d'algunhas casas e atesta c'o campo o regueiro do que tomou nome c'o seu pontillón e obras defensivas contra as cheas súpetas. A porción W. chamada mais particularmente O Campo garda un pequeno pazo unha miguíña desviado con horta, eira, alcipreste e curro, unha casa fidalga que non chega á categoría de pazo, e un que foíno, e dos bós mais qu'hoxe apenas garda lembranza de señorío pol'as remendalladas dos peisanos

chés que ó poseen. O lugar de Bergueira amosa o aproveitamento do terreo pra curros e parras; xúntase de feito c'ó de Portela posto ó pé do coto do mesmo nomeamento, lugar de sete casas ben isoladas entr'elas e provistas de construcións labregas axetivas de grande vagantío e comodidade.

Baixando o camiño de carro dende Cima-devila atópase o lugar de Fondo de Vila (73 h). esmiazado en tres fatos de casas. O Carril, o propio lugar, e Pexes que cuaseque chega a Bergueira, augas abaixo do rego, O lugar que dá nome fai rúa ó largo do camiño e somentes s'espalla n'un campo encostado de parreiras. O camiño central das campanas abaixo pártase en Fondo de Vila en dúas direiceós; unha pol'o grupo de bodegas do quinteiro, baixa a Punxín pol'o muiño do Ruza o mais pasaxeiro e servindo os fondales non poboados da Fareixá, o que despois de moitas voltas remata no lugar arrabaldés de Casar do Mato. O outro dende

Fondo de Vila vai por terras mais espalladas ó pé do termo de Cima-devila onde sirve o pequeno lugar de Penouzoás (9 h). agarimado por grandes outeirales, e chega a Soutomanco onde se xunta c'ó camiño xa indicado dos lugares centrais da parroquia a Ponte Barbantiña. N'outrora todo'os camiños, congostras, corredeiras e sendeiros das campanas abaixo estaban asombrados por parrales que xa van sendo raros pol'a medra das viñas de amerecana.

Soutomanco apartado do xeito da parroquia xa ribeiran con moito viño e millo de sega, forma unha rúa de casas isoladas, no vello xeito domiñando directamente o tramo derradeiro do val do Barbantiño.

RAMON OTERO PEDRAYO.

(Continuaráse.)

PREHISTORIA E FOLKLORE DA BARBANZA

(Proseguímento)

anta de Axeitos fundándonos nas súas insculturas e asíñ debemos sinalar soio a identidade da figura cruciforme cas da Pena do Polvorín e sobor de todo cas de «Cueva de Menga» e da galeiría coberta de Barranc, pertencentes as dúas a un eneolítico moi findeiro, mais sen que nos arrisquemos a formular ningunha opinión definitiva.

UNHA PENEDA INSCULTURADA.—A cincuenta metros cara o sul da anta de que vimos falando, e xa en terreo comunal, ató-

pase unha peneda de grá, de grandor considerabel (fig. 9) que ostenta insculturadas fondamente en tres das súas caras, catro figuras zoomorfas e un pequeno sino de interpretación duvidosa. Na banda que mira o norte óllanse dous animaes, cometre o da direita e faltoso da testa o da esquerda (fig. 10); na que mira o norleste aparez un soio animal ó que fallan as patas traseiras, (fig. 11) e na que está ourentada pro suleste dexérgase outra figuríña de un cuadrúpedo

que ten por baixo un risco angular de lados desiguales, rematado por unha coviña (fig. 12).

As tres primeiras de istas representazóns son de idéntico feitío e acusan un mesmo esquematismo non desprovido de lembranzas naturalistas. O corpo moi grosso áchase determinado por catro liñas, case que reitas, nas que se observan así e todo certos detalles realistas como o erguemento da grupa nas dúas insculpturas da figura 10, o abultamento do peito na da figura 11 e a curva da unión do coarto traseiro ca soá en todas elas. A testa, nos dous animaes que a conservan, é triangular, ten un ollo indicado por un buratiño e aparece rematada por un par de cornos directos e sen gallas que semellan postos de fronte na figura de perfil. As patas son sinxelos riscos reitos, agás no animal da dereita da figura 10 que os ten incrinados como se quixeran imitar unha actitude de marcha.

De estilo algo mais esquemático e a insculptura da banda do suleste, na que se dixerá unha menor preocupazón naturalista, ben patente na dereitura das riscadelas do corpo e no afastamento en dúas partes; ven-

(FIG.) 9.—A. A. DÓLMEN DE OLEIROS.—
B. B. PENEDO INSCULTURADO

tre e patas da dereita e lombo, cello e patas da esquerda, da figura do animal representado.

A primeira cuestión que suscitan as insculpturas de Axeitos e a da identificación da especie zoolóxica a que pertencen os cuadrúpedos insculptados. Pol-a forma do corpo e da testa e pol-a disposición e longura dos cornos, vese dende logo que se trata de caprinos ou cérvidos, mais no grado de esquematización en que están executados, resulta

moi pouco doada a distinción entre as dúas especies devanditas, debendo terse en conta que aínda en pictografías de tipo moito mais naturalista como son as da «Cueva del Queso» abondou a adición de algúns detalles pra converter en cervos as cabras primeiramente pintadas.

Se pra a caracterización de istas figuras nos guiáramos pol-a forma dos cornos, alcontráramonos conque istes non presentan nin o xeito curvado propio do xénero *capra*, nin as gallas que tan nidiamente sinalan o xénero *cervus*, e que por certo óllanse con inteiridade n-algunhas gravuras dos Ballotes (Bamio, Carril) que son do mesmo feitío que as que nos ocupan, e asin deixáremos en suspenso ista cuestión, mais non sen advertir que en figurazóns de cervos tan estilizadas como son as dúas da parte outra da esquerda da composición do Cogul (Lérida) e dos vasos de Ciempozuelos (Madrid) e de Los Millares (Almería), presentan todas a indicación das gallas, sendo moito menos frecuentes as que non as presentan, como ocorre c-unha da Rabanera e outra de Tajo de las Figuras (Cádiz) cúa identificación zoolóxica pode ser pol-o demais moi discutibel.

Non son raras na Galiza as representazóns de animaes (Cérvidos ou capridos, cabalos e outros cuadrúpedos indeterminados), sendo de notar que as dúas primeiras especies alcóntanse de cote interpretadas de un xeito mais naturalista que a terceira, podendose crasificar ás representazóns zoomorfas galegas, por nós coñecidas, do xeito seguinte:

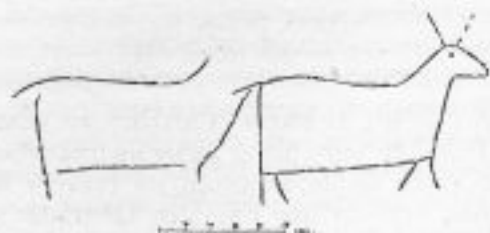
a) Figuras con lembranzas naturalistas. (Algúns cervos dos Ballotes). (Bamio, Carril). (Fig., 13, núm. 1).

b) Figuras algo mais esquemáticas de cervos e de outros animaes de identificación pouco segura. (Pena Forneirina e Laxe da Pena Furada, Campo Lameiro; Portela da Cruz, San Xurxo de Sacos; A Caeira, Pontevedra, e algunhas dos Ballotes). (Fig., 13, núms. 2 e 3).

c) Figuras estilizadas de cabalo con xinete. (Pena do Polvorín, A Cruña). (Fig. 13, núm. 4).

d) Figuras por complotto esquemáticas. (Oia, A Guarda, e algunhas das que apare-

cen copiadas nas «Impresiones de un viaje prehistórico por Galicia» de Obermaier sen indicazón de localidade). (Fig. 13, números 5 e 6).

(Fig. 10)

Abonda con ollar as figuras respeitivas pra dexergar nidiamente a identidade de estilo das representacións das bandas norte e norleste da peneda de Axeitos, cas do tipo *a*) e a da banda do suleste cas do tipo *b*).

Entre os múltiples problemas que prantean as insculpturas galegas, non é o menos intresante o da súa localización en xeral e a de cada un dos seus tipos en particular. Pol-os datos que posuimos, acadados en parte

(Fig. 11.)

nas monografías e notizas xa publicadas, i-en parte tamén nas coleccións aínda inéditas de Sobrino Buigas e Casto Sampedro, podemos adiantar que a arte rupestre da nosa terra aparece case de cote en rexións pouco desviadas da veiramar e n-unha área que colle dende A Cruña (estazóns xa citadas perto da Torre de Hercoles) deica o esteiro do Miño (bisbarras de Viladesuso e Oia), atopándose nos dous cabos a maioría das insculpturas dos tipos *c*) e *d*) e no centro as do tipo *b*). As do *a*) son cicais as menos abundosas e parecen cingirse preferentemente á costa da ría de Arousa.

Outro fenómeno dino de atenzón nas figuras zoomorfas galegas con lembranzas naturalistas é o seu isolamento dos países veciños. Nas Asturias non se ten sinalado deica agora ren que se lles imite e o mesmo pasa nas provincias de León e Zamora. En Portugal teñen aparecido gravuras estiliza-

das como a de un cabalo da Peneda das Garmelas (Pavia, Alemtejo) e a mais naturalista, anque de feitura ruda da Orca dos Juncals (Beira) (fig. 14, núm. 1), tendo que recurrir pra atopar as nosas figuras de animais un paralelo algo esaito os chamados cabalos da peneda dos «Siete Infantes de Lara» de Yecla de Yeltes (Salamanca) (fig. 14, n. 2) que son os únicos que situados en terras non moi lonxanas, presentan imitanzas de estilo cos tipos da nosa arte rupestre de que nos vimos ocupando.

Non tendo como non teñen istas representacións ningún antecedente paleolítico dentro da Galiza, sen vencello craro con Portugal nin con Castela, de onde chegaron a maioría das influencias que situaron en col das nosas culturas, semellan pol-a súa situación costeira ser algo recibido por mar, anque non podamos atoparlle tampouco unha relación nidia con ningún dos países europeos do Atlántico nin do Mediterráneo, agás ca Andalucía, onde algúns dos cervos pintados en roxo na Cueva de las Figuras (Medinasidonia, Cádiz) non deixan de ofrecer notabels semellanzas cos gravurados de Axeitos e cos seus similares dos tipos *a*) e *b*), (fig. 14, n. 3).

E anotaremos por cabo dúas particularidades das insculpturas de Axeitos: a primeira o estar as gravuras feitas nos lados verticais do penedo e non no horizontal, que é o xeito corrente na Galiza, e a segunda a proximidade de istas insculpturas a unha anta, feito observado n-algunhas outras necrópoles megalíticas.

O FOLKLORE DE AXEITOS. — Contra o que era de agardar, forneceu ista estación unha colleita folklórica ben cativa, tan cativa que non poidemos acadar xiquera o nome que indudabelmente ten ou tivo o penedo insculpturado.

Escoitamos así e todo dos beizos de D. Ramón Baltar, rico propietario de Santa Uxía de Ribeira, a seguinte etimoloxía popular do nome de Bretal.

«Un bispo o pasar perto do megalito de Axeitos, dixo ollando pra il.

«Pásmome de Ver-tal».

Etimoloxías de ista crás hainas de abondo na Galiza; asina, unha da vila de Castro de Caldelas (Ourense) cuio nome deriva asegún

a crenza do pobo da frase *cal-de-elás*, pronunzada por unha persoaxe a quen pedían en matrimonio unha das súas fillas; a de Melide, *mil-ide*; a de Cristimil, de *mil que morreron por Cristo*, etc.

* * *

A un dos millores inxenios da moderna xeneración galega, o poeta Xosé Outeiro Espasandín, veciño tamén de Santa Uxía de Riveira debemos a seguinte referencia:

«Contan os vellos que entre o dólmen de Axeitos e unha peneda natural chamada a «Pía do Frade» hai un tesouro, e dín asina:»

«Da Pía do Frade a Pedra do Mouro
hai unha trabe de ouro.»

Poderíamos multiplicar ata o infinito os paralelos de ista consella, pois coidamos que non hai na Galiza castro nin mámoa que non teña a súa correspondente trabe de ouro na compañía, nos mais dos casos, de outra trabe de alquitrán que de ser atopada produza lumes e males sen conto, e dende logo a morte do infortunado buscador da trabe de ouro.

Iste xeito de consella non se repete así e todo constantemente e anque a idea fundamental da proximidade da riqueza e da desgraza ousérvase de cote, son diferentes as formas de presentarse a unha e mais a outra. E asína alcóntromos localizada no monte de Lobeira (Vilagarcía) a seguinte variante espresada en dous pareados:

«Dende Lobeira a Monte Cabalos
hai unha mina de sete reinados:
sete de ouro, sete de prata,
sete de veneno que mata.»

Na mesma terra de Arousa as insculturas da «Pedra do Encanto» (Bamio), dín asegun unha versión:

«Ola de ouro, ola de prata,
ola de veneno que mata.»

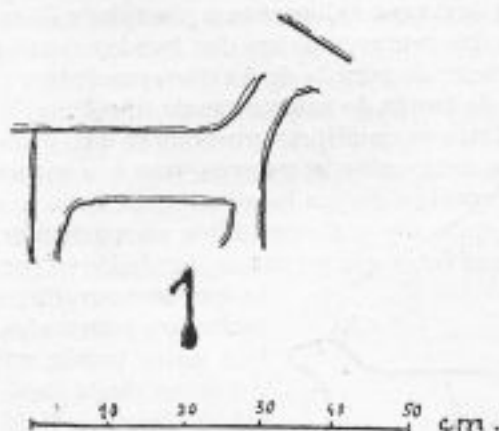
E asegun outra:

«Pipa de ouro, pipa de prata,
pipa de veneno que mata.»

E asegun unha terceira, mais sinxelamente:

«Ouro, prata,
veneno que mata.» (1)

No Outeiro de Pazos (Cartelle) no canto da trabe de ouro hai o *haber* de tres reises e no canto da de alquitrán un becerro da mesma materia que toupa en labaradas se non se collen as riquezas de certo xeito habelencioso. A trabe existente entre o castro Lamíño (Brión, Os Anxeles, A Cruña) e as

(FIG. 12.)

torres de Altamira é tan comprida que pode andar un carro de bois por ela.

No Concello de Guimaraes (Minho), sen fallar a trabe áurea pol-o menos n-un lugar da freguesía de Garfe, chamado o Castelo, andan mais abondosos dous potes cheos un de ouro e outro de peste e no lugar da Granja hai acobillados tres lagares un cheo de ouro, outro de peste e outro de millo alvo. (2)

A crenza en tesouros atoados nos xacementos i-estazóns prehistóricas, xerada cicais por terse alcontrado n-elas obxectos de algún valor ou que pol-a súa rareza atra-

(1) *Fernán Bouza Brey* «Prehistoria y folclore gallegos. Una estación de arte rupestre en los márgenes de la ría de Arosa» monografía publicada pol-a S. P. de Antropología de Madrid.

(2) *Martín Sarmento*. «Materiales para a arqueología do Concello de Guimaraes». Revista de Guimaraes, anos 1898 e 1899.

gueron a atenzón das xentes, como asimesmo a crénza en que certos seres de vida distinta á nosa; fadas, xanas, mouros, enanos, etcétera, posúen enormes cantidades de xoias, diñeiro e outras cousas de grande valor, está tan estesa que pode decirse que é universal, mais é intresante o comprobar as modalidades que reviste nos distintos países.

Na Galiza, á mais das que xa quedan ditas e da sinxela do *haber*, de que se atopa abastanza, temos alcontrado referencia ós obxectos seguintes que son, naturalmente, feitos de cote con materias preciosas anque non se determine en todol-os casos con esaitude a súa natureza:

A cadea, a reixa e a lámpara da Moura, no Castromao (Celanova).

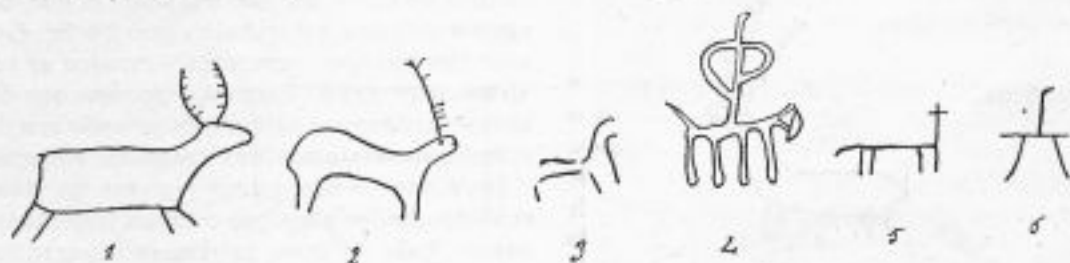
Un restrelo tamén de ouro, no Monte Negro de Xurenzás (Carballiño).

Escopetas de ouro, n-unhas penedas das veciñanzas do castro de Bouzadoiro (Cambreiroá, Verín).

Vicente Risco cita asimesmo, sen precisar a localidade, xugos e rellas áureas. (1)

Pra non referirnos mais que ós países raianos con Galiza dos que temos notiza, diremos que no norte de Portugal, i-espezalmente no Minho, repétense cáseque todas as formas rexistradas no chan galego, que teñen por outra parte excelentes paralelos nas Asturias.

Alí as tradicións relativas a tesouros acochados, que se denominan *ayalgas*, *yalgas* ou *chalgos*, parecen haber tido en parte unha

(FIG. 13.) 1.—OS BALLOTES (Xil e Casal, Obermaier); 2.—LAXE DA FONTE DE PENA FURADA (R. Sobrino); 3.—PORTELA DA CRUZ (R. Sobrino); 4.—PENA DO POLVORÍN (Cabré); 5.—OIA (P. Jalhay); 6.—LOCALIDADE INDETERMINADA (Obermaier).

Dous xigantes aureos e a silla do rei Mouro, no Castro Morgadán (Carballedo, Chantada).

Pelexos cheos de moedas ou de poeira de ouro, nas mámoas do Monte Albán (Limia outa),

Moedas de ouro, no castro Lamiño (Brión, Os Anxeles).

Tendaes de cousas preciosas no Outeiro de Rubiós (Verea, Bande).

Tendaes con tixeiras, no Neixón, en Bamió e no monte de Lobeira (Arousa).

Unha cabra, un cabrito e unha Virxe de ouro, no castro de Trelle (Barbadás, Celanova).

Un becerro de prata e unha cabra de ouro, no castro de Cameixa (Boborás, Carballiño).

Unha santa de ouro, no Castro Pequeno do Neixón.

Un caldeiro de ouro, n-un castro da Urdiñeira (Gudiña, Viana do Bolo).

orixe literaria debido a certos papeis escritos pol-o estilo do Libro de San Cipriano, dos que se ocupou o P. Feixóo e que se conecen co nome de *Gacetas* ou *Gacepas* en todo o Principado agás nos concellos do oeste, onde lles chaman *liendas*. Revisten os taes tesouros asturiáns forma de xigantes (Colunga) ou de bolos ou cadeas de ouro (Castro de Caravia) indicándose o seu valor e o lugar do seu xacimento en versos de tipo igual os que sinalan a trabe de Axeitos e outros *haberes* da nosa terra, podendose copiar pra o caso un recollido en Riosa que di:

«Desde la fuente Laespina
a la peña furcada
hay doscientas libras de oro
so una piedra labrada».

(1) Da Mitoloxía popular galega. Os mouros encantados revistas NÓS, núm. 41, 1927.

E iste outro de Quirós que o pobo pon nos beizos de unha xana.

«Entre castros y castrina
hay una espinerina
con cien monedas de oro
y otras cien de plata fina».

As xanas, ben semellantes en moitos res-
peitos os nosos mouros, teñen como i-eles
grandes riquezas. Os seus *cadexus* (miadas)

(FIG. 14.) 1.—ORCA DOS JUNCAIS (Leite de Vasconcellos); 2.—PENEDA DOS SIETE INFANTES DE LARA (Luis Martín Jiménez); 3.—CUBA DE LAS FIGURAS (Victorio Molina).

son de fios áureos (Villaviciosa), as suas tixeiras son tamén de ouro (Muros de Pravia), teñen tendas de cousas preciosas (Salas, Colunga) como os mouros do Outeiro de Rubiós e gardan a sua xoias en pelexos, como se gardan nas mámoas do Monte Albán, asegúñ reza iste cantar recollido en Castiellu de Aguilar (Muros de Pravia).

«En Castiellu de Aguiar
donde el trigo se mayaba
hay un pellejo guey pinto
lleno de plata labrada». (1)

Nas rexións zamoráns de Aliste e de Sa-
yago, veciñas de Portugal e onde hai abas-
tanza de castros, alcóñtranse n-iles localiza-
das tradizóns de tesouros que revisten alí a

forma de un galiña con pitos, de monturas,
campás e moi frecuentemente de touros. (1)

Como se ve non fallan paralelismos, nin en Zamora nin nas Asturias, ás riquezas aco-
chadas da Galiza, mais en ningún de istes
dous países se ten atopado ren que imite a
nosa trabe de ouro nin a alternativa de ri-
queza ou morte que supoñen a trabe de ouro
e a trabe de alquitrán cas suas variantes.
Como escepción confirmadora da regra,
somentes aparez un caso consinado por Ca-
bal, da dita alternanza, na literatura popular
asturián. Localízase en Saliencia, Somiedo.
Non hai n-ela trabes senon arcas, de ouro
unha e de veneno a outra. (2) E convén saber
a iste propósito que o folklore das Asturias
está ben espigado pol-os dous mitólogos
citados no curso de iste traballo, e que de
persoa de tanta autoridade como é o Sr. Gó-
mez-Moreno que percorreu i-estudou as re-
xións castrexas de Zamora soupemos que en
ningunhas das suas xeiras tiña atopado ren de
semellante ás devanditas consellas galegas.

Insistimos n-iste punto por ser as duas
rexións citadas algo que está tan fortemente
avencellado ca nosa provincia etnográfica
que en mais de un aspeito chegan a se con-
fundir, resultando verdadeiramente estrano
que unha modalidade tan estesa na nosa te-
rra non atinguira a inzarse n-elas.

Pol-o que a Portugal respeita, non conee-
mos esaitamente a área xeográfica do seu
espallamento, mais coidamos posibel que
non pase mais alá da provincia miñota ou
cicais das terras raianas de Tras-os-Montes.

FLORENTINO L. CUEVILLAS E
FERMÍN BOUZA BREY

(1) Gómez Moreno, «Catálogo Monumental de España. Pro-
vincia de Zamora». En curso de publicación.

(2) C. Cabal, «La mitología asturiana. Los dioses de la vida»,
Madrid, 1925, páx. 227.

(Continuárase)

(1) A. del Llano, «Del Folklore Asturiano. Mitos, super-
sticiones, costumbres», Madrid, 1922.

LEA VOSTEDE N Ó S BOLETIN DA
A REVISTA CULTURA
MENSUAL GALEGA

CATÁLOGO DOS CASTROS GALEGOS

PUBLICADO POL-A SEIZÓN DE PREHISTORIA
DO «SEMINARIO D'ESTUDOS GALEGOS» DE SANT-YAGO

(Proseguimento)

ro que teñen 14 metros de outura e xa en sitio chan abrese un foso de 6 metros de ancho e con parapeto, aberto en parte na pene-da viva e que falla soio na banda do sul.

MENSURAS.—De xeito ovalado mede:

Eixe maior do leste o oeste. 123 metros.

Eixe pequeno do norte o sul. 91 metros.

OBSERVAZÓNS.—É iste castro do mesmo tipo que os de Frameán e Marcelle, é decir que ocupa totalmente un outeiro, e presenta tamén dúas particularidades ben notabels. É a Primeira unha concavidade na banda do norte do terrapén e a segunda un burato feito no eixe do óvalo e no lonxe do parapeto e que afecta unha forma hemisférica. Ten 27 metros de diámetro e 5 de fondura e conecese no país co nome do Castro Redondo. Encol da destinanza de iste burato soio nos atrevemos a arriscar se cicais serviría de resevoiro de auga pra o caso de un asedio.

En toda a área castrexa non óllamos nin vestixios de edificacións nin sinais de portas.

FOLKLORE.—Dende o castro das Fontelas deica o río da Barra, hai un camiño que vai por baixo de terra e pasa por unha nabeira que se estende entre o castro e o lugar. O sitio por onde pasa o tal camiño soterrado marcábase n-unha faixa da nabeira onde o froito non se da ben.

BIBLIOGRAFÍA.—Inédito.

(Catalogado por Arturo Suárez, Vicente Risco, Arturo Noguerol e Florentino L. Cuevillas).

Número VIII

CASTRO DE SANTA ADEGA

EMPRAZAMENTO.—Na provincia de Ourense, concello de Vilamarín, freguesía de

SanVicente de Reádegos, a man direita da estrada que vai de Ourense a Lugo. Ocupa o cume de un outeiro emprazado na divisoira de augas entre o Miño e o Barbantiño e case no linde dos concellos da Peroxa e Vilamarín.

Dexérganse dende il a chá do Barbantiño e o val da Peroxa.

DEFENSAS.—Cingue iste castro un para-

peto de cinco metros de outo que se alonga cara afora n-un terrapén de doce correndo o seu pé un foso provisto de escarpa e contra escarpa de oito metros de outura. Iste foso na banda do Oeste afástase do terraplén ata formar un ó xeito de antecastro de vinteito metros de ancho.

MENSURAS.—Mede o recinto central:

Do norte ó sul 78 metros.

Do leste ó oeste 75 metros.

OUSERVAZÓNS.—Nos aterros do foso aprécianse pol a parte do leste e do oeste dúas soluzóns de continuidade que non presentan o reviramento característico das portas castrexas, sendo moi probabel que foran feitas modernamente pra servizo dos labregos que van ó sitio apañar batume.

No meio do recinto principal e perto de unhas penedias que o coroan óllanse os restos de unha antiga capela esborrallada que debeu estar adicada á Santa epónima do monte.

Non poidemos ollar en ningures pedras labradas nin ningún vestixio de habitación permanente.

FOLKLORE.—«O Castro todo está choco por que os mouros téñeno minado por dentro, e nas miñas gardan moitísimo ouro.»

De unha vez un vello pasou c-unha xugada de bois perto do castro e os mouros, que andaban fora mercáronlle o gado que levaba, mais ó ilo meter e cando il xa estaba baixo terra, ouvíu a un mouro vello que decía: *Me huela a carne de cristianillo* ó mesmo tempo que cheiraba por todas partes. O home co aquilo pasou un grande medo, mais por cabo non lle fixeron mal e pagáronlle moi ben a xugada.

Entre Santa Adegas e o Castro de Madanela hai unha trabe de ouro que ten que ser descuberta por roda de carro ou pata de cabra. Tamén din que hai outra trabe de lume e outra de alquitrán.

No castro viviu moita mourindade e aínda hoxe se atopan tellaós, muiños e canzorros.

BIBLIOGRAFÍA.—Mencionado por Vázquez Núñez loc. cit.

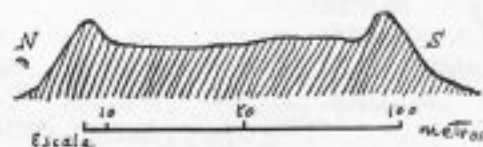
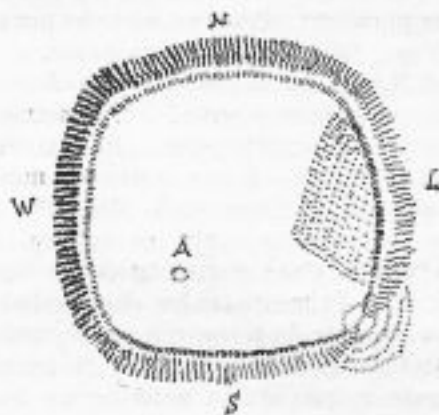
(Catalogado baixo a direición do sabio

mestre D. Manuel Gómez Moreno por Xosé Filgueira Valverde e Florentino L. Cuevillas.)

Número IX

CASTRO DE RÍO

EMPRAZAMENTO.—N-un outeiro de cota flebe que se ergue na marxe esquerda de un dos regatos que dan orixe ó río Barbantiño. Pertence á freguesía de San Salvador de Río, concello de Vilamarín, provincia de

Ourense e queda desviado uns 600 metros do lugar de Sestelo e a menos de 3 kilómetros da estrada de Cea a Bustelo.

Ollanse dende il os castros Morgadán, Bainte, Santa Adegas e da Martiñá e o farturento val de Vilamarín.

DEFENSAS.—É un castro de feitura sinxela que ostenta unha soa muralla sen foso. Mede de ouro ista muralla pol-a parte de fora de 15 metros (bandas do sul e do leste) a 20 e 22 (bandas do oeste e do norte) e pol-a parte de dentro de 7 a 10. O seu ancho máisimo e de 3 metros.

MENSURAS.—Mede o recinto murado:

Do leste ó oeste 89 metros.

Do norte ó sul 82 metros.

OBSERVAZÓNS.—A forma de iste castro sensaírase do tipo correntena Galiza, presenta unha certatendencia a rectangular, determinada pol-a direitura de algúns lenzos da muralla, mais sen que por ningures se vexan as arestas de xuntanza, características das construcións poligonales. O recinto central debía ser chairo d: seu, sendo posibel que despois do erguemento da cerca quedara mais aplainado por mor do aproveitamento que pro caso se faría dos penedos e da terra.

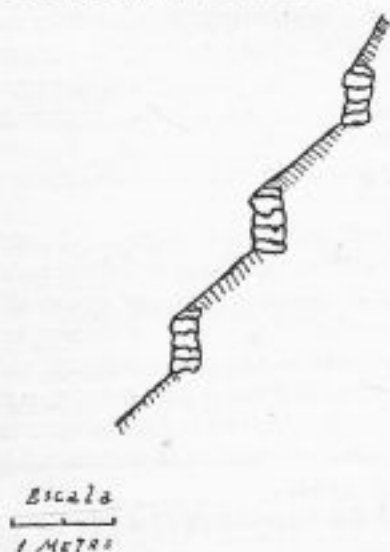

FIG. 1

A depresión que se olla na banda do leste, semella ser producida pol-a esprotazón de unha canteira.

A muralla alcóntrase hoxe por complotro coberta de terra, mais dexérgase aínda con claridade que estivo feita de cachote pequeno, presentándose esteriormente en forma de aterro e interiormente no xeito de escalóns dos coñecidos co nome de socacos (fig. 1). Foi ista a primeira vegada que ollamos tal modalidade construtiva, que pol-o demais debía facer doada a rubida deica o cumio da muralla.

No lugar sinalado na pranta ca letra *a*, érguese unha morea de terra con moitas pedras pequenas, que ten todo o estilo e

feitura de unha mámoa, e que incluso presenta no centro o burato denunzador de antigas espoliazóns. Non os foi posibel determinar con seguranza a natureza da tal morea, mais ren tería de estrano que fora en feito unha mámoa, por ser toda ista bisbarra ben abundosa n-ista crás de enterramentos.

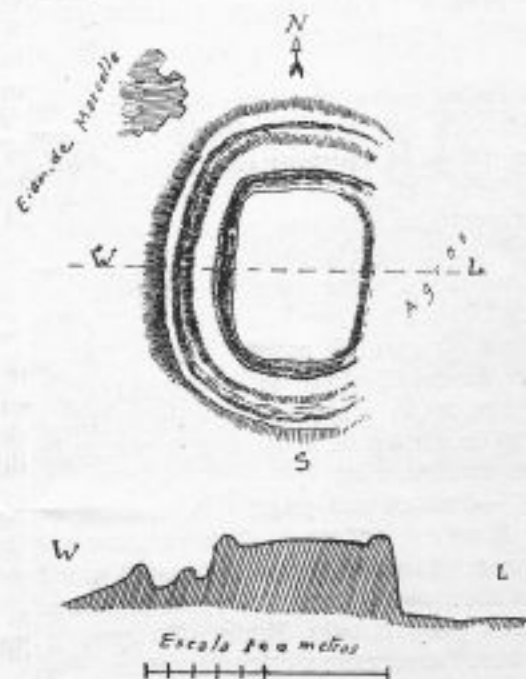
Na banda do sueste aparec cortada a cerca por un portelo de 3 metros de ancho que semella pol-a disposición dos cortes lateraes, ser cousa posterior a construción do castro e practicada pra deixar paso ós carros que alí van pra cargar os toxos e carpazas que cobren o monte.

Non ollamos por ningures sinaes nidias de casarellas, parecendo pertencer todo o cachote que por alí anda espaxado á muralla que en moitos sitios ten vestixios de haber sido utilizada como unha excelente canteira.

FOLKLORE.—O castro de Río é obra de mouros e n-il hai atuadas grandes riquezas.

BIBLIOGRAFÍA.—Inédito.

(Catalogado por Sebastián González e Florentino L. Cuevillas.)

PLANTA DO CASTRO DE MARCELLE OU CASTRO DE ORBAN E CUA DESCRIPCIÓN FOI PUBLICADA NO NÚMERO 47 DE NÓS

Arquivo Filolóxico e Etnográfico de Galiza

O demo.

A señora Consuelo, de Santa Uxía de Riveira refire o seguinte:

Eu non sei como se lle apareceu o demo; coido que xa o tivo toda a vida. Tiña unha flauta que seica era pra chamalo, e cando tocaba aquela flauta alá viña o carneiro:

—«¿Qué queres? ¿Queres ir a fiada? Pois monta no meu lombo.»

E alá iban as fiadas os dous xuntos. Así que se acababa, voltaba o carneiro a buscalo, e xuntos voltaban pra casa.

D'unha vez tamén estaba n'unha dorna cocendo sardiñas e veu o trasno.

—¿Qué fas?

—Estou cocendo sardiñas.

—Garda algo, home, e tráenas inda que sexa na gorra.

Porque il non podía pasalo mar que é sagrado, e il era o demo.

* * *

Había unha casa que estaba sin alugar ninguén quería vivir n'ela; porque de noite sentíanse queixumes e rousar de cadeas pol-o tellado. Alí vivira un notario e, desque lle morrera un fillo, tívérase que cambear, pois era dende aquela cando se sentía iso de noite; porque xa se sabe que os notarios e os escribanos son uns ladróns. Entón o amo da casa ofreceu mil pesetas a quen fora capaz de descubril-o que alí pasaba; pero todos tiñan medo e ninguén quería entrar n'ela nin de día nin de noite. Entón veu un home, un mociño, e dí:

—«Pois eu vou pasalo-a noite n'esa casa.»

E así foi; entrou na casa e encima d'unha mesa púxose a ler un libro, e así queIRON as doce da noite, sinte os lamentos e as cadeas pol-o tellado. Il non tiña medo a ninguén. De repente sintiu unha voz:

—«¡Ai que me caijo!»

«E contesta o outro: ¡Pois cáete e que te leven todo!-os días!»

E alá vai unha perna con cadril e todo. O outro non se asusta; e outra vez sintese a mesma voz:

—«¡Ai que me caijo!»

E outra vez lle contesta o outro:

—«¡Pois caete ya con toditos los demonios!»

E outra perna con cadril e todo; e así foise repitindo hastra que foi caíndo o corpo en anacos, e o último tocoulle a cabeza, e así que viu a cabeza con unha cara negra xa de estar penando no inferno preguntoulle o mociño:

—«¿Qué es lo que te pasa, hombre, que queres?»

—«Pues quiero que diga usted a mi padre que devuelva su dinero a tantos pobres que dejó en la miseria, que por causa d'él ando yo penando y no puedo ver la cara de Dios.»

E así que dixo esto desapareceu. Pol-a mañá díxolle ó pai o que pasaba, e fixéronlle misas e devolveu o diñeiro que non era seu e non se volveu a sentir nada mais n'aquela casa.

(Recollidos en Santa Uxía de Riveira por A. Varela).

Outro parrafeio

Dios che dea buenos días
E tamén as madrugadas
Neniña que andas ás berzas
Apanando as marafalladas

—
Por mandado de mis padres
Y de la senora tía
Estimaba de saber
Este galán a que venía

—
Si queres saber o que veño
Yo te diré la verdad
Veño por pasar lo tempo
Que es cosa de mocedad

Que es cosa de mocedá
Galán aquí o dixestes
Si non sabes o camiño
Volve por donde viñeche

O camiño ven cho sei
Que o estou vendo de aquí
Estimaba de gozar
Unha rosa coma ti

Unha rosa coma min
No na debía de ser
Galán que tanto sabías
Tamén pode saber lere

Nin sei leer nin escribir
Nin tampouco dar á roda
Inda teño da aprender
Nesa tua escola nova

Esta miña escola nova
Érache unha maravilla
Nas tuas más pouco dura
El dinero de Castilla

El dinero de Castilla
Meniña tienes razón

Que o gastamos os dous
Na taberna do Coton

Si o gastaches nõ gastaras
Eu non cho mandei gastar
De sete damas que tés
Dime cal has de gozar

Eu si teño sete damas
Meniña que tes con eso
De sete damas que teño
Ti és a de menos precio

Que son a de menos precio
Galan eu xa cho sabía
En canto non tiña outro
Contigo má adivertía

Voucheme de aquí marchar
E mais hei de correr ben
tua nai é capadora
Caparame a min tamén

Miña nai é capadora
E meu pai é un diamante
Si tua casta é boa
Malo fuego te levante

OS HOMES, OS FEITOS, AS VERBAS

UNHA EXPOSICIÓN D'ARTE GALEGA

Por idea de Rafael Marquina, director da páxina literaria e artística d'aquil xornal, *Heraldo de Madrid* vai orgaizar na capital da Hespaña unha esposición d'arte galega. Rafael Marquina percorreu xa Galiza pra se pôr en comunicación cos artistas e literatos, e conta que a esposición se poida facer na primaveira d'ist'ano de 1928. Queren levar non somentes aquelas artes qu'adoiten figurar nas exhibicións d'ista clás, senón tamén as chamadas *artes menores* que teñan desenrolo en Galiza, coma son azibecheria, repuxado, ourivesaria, etc., e aínda d'industrias d'arte desaparecidas, coma son as obras de cerámica de Sargadelos. Contan levar ta-

mén o Coro Polifónico de Pontevedra e algús conferenciantes, antr'íles Ramón Otero Pedrayo, Euxenio Montes, Alfonso Castelao, Faustino Santalices, Antón Villar Ponte, Roberto Blanco Torres e Basilio Alvarez que fará a inauguración.

Ha ser con seguranza un verdadeiro acontecemento, no que se ha pôr de manifesto a riqueza artística da nosa terra.

A EXPOSIZÓN DO LIBRO CATALÁN

NÓS celebra moito o éisito que tivo en Madrid a Esposición do libro catalán, orgaizada por *La Gaceta literaria*, manifestado ademais pol-o que fixo enrabechar a certos xor-

nais cortesáns, especialmente o consecuente A B C.

LIBROS

HISTORIA SINTÉTICA DE GALICIA

por RAMÓN VILLAR PONTE,
A Cruña, NÓS, 1927.

É iste un libro qu'o público galego agarda-ba hai tempo: unha-historia breve de Galiza. Dos nosos historiadores, pódese dicir que ata d'agora, ningún pensou seriamente no gran público, agás D. Florencio Vaamonte, que ten un manualiño de historia de Galiza que hoxe non é doado atopar por ningures. Agora Ramón Villar Ponte soupo reducir a poucas páxinas —218 somentes— o contido de moitos volumes: historias particulares de vilas, d'ordes relixiosas, de mosteiros, de casas fidalgas, coleccións de revistas e de documentos, etc. A *Historia Sintética de Galicia* repersenta a esencia contida en moitos volumes, e posta ó alcance de toda caste de leutores.

Non é pol-o tanto unha obra de investigación nin de crítica; é unha obra de vulgarización, que contén en pouco treito, os resultados de canto hai feito no día de hoxe pr'escrarel-o noso pasado. Está lonxe de toda fantasía e inteiramente cinguido ás verdades obtidas e comprobadas: onde se sabe, conta o que se sabe; onde non se sabe, cala, en lugar d'inventar coma faguían outrora outros historiadores. Ramón Villar Ponte ten o senso moderno da verdade histórica e atense a íl con austera fieldade.

Ademais, esta *Historia sintética* contén escrusivamente o que se sole chamar *historia estensa* e *historia política*, e somentes algunha que outra vegada refírese á *historia interna*, á *historia de cultura*. Veleiquí un punto en que a *historia* de Ramón Vilar Ponte precisa un complemento: unha obra igual, na que se faga a historia da cultura galega. Mais quen é o qu'arestora vai ter coraxe pra pôrse a ela?

Coma Ramón Vilar Ponte non se propon anovar, senón recoller os resultados derradeiros dos traballos feitos, pol-os especialistas en cada probrema e en col de cada tempo, conserva os cadros tradicionáns da historia: *Prehistoria*, *Edade Antiga*, *Edade Meia*, *Edade Moderna*... cadros que hoxe a historia puxa pra faguer estralar e ceibarse da súa tiranía, que non é mais qu'a tiranía do prexuízo. Mais tampouco era atal o seu intento nin a súa misión. Il tiña que operar adentro dos cadros a qu'a xente ven afeita pol-a rutina do ensino oficial. Ademais adentro d'ises cadros, evidentes aínda pra íles, traballaron e traballan aínda hoxe os mais dos nosos investigadores, e dos que non son nosos... Fora de qué, é na historia da cultura onde istos cadros se nos manifestan coma mais ausurdos.

A obra do Ramón Vilar Ponte resulta d'unha utilidade grandisma, qu'a fai indispensable en todol-os centros de cultura e na bibrioteca de todol-os galegos que queiran ter noción do seu pobo.

Imp. NÓS, Real, 36, -1.ª A CRUÑA

Use o novo cristal PUNTAL, fabricación de Zeis,
e escrúviva da

CASA DE LOS LENTES

Plaza Mayor, 18.

OURENSE.

FOTOGRAFADO

Si ten intrés en que os seus fotografados
sexan os máis perfeitos posibles, conven-
tílle envíalos aos

**Talleres de fotograbado
ESPASA-CALPE S. A.**

Ríos Rosas, 24-Apartado, 547
MADRID

Este nome xa é por si unha garantía, pois
son os talleres máis modernos e organiza-
dos para realizar na súa maior perfei-
ción toda crás de fotografados en cinc,
cobre, tricomias, cuatromias, etc...
O seu servizo é extra-rápido.

As súas obras son perfectísimas.

Suscribase a

“A NOSA TERRA”

Idearium das Irmandades da Fala
e á

NÓS

Boletín mensual da Cultura Galega

J. CALVIÑO DOMINGUEZ

Abogado-Procurador

CANTÓN PEQUENO, 1-(OFICINAS)

Teléfono, 581.

A Cruña.

Trasmita os seus encargos
-tipográficos a-

NÓS

-e ficará complacido.-

-Baratura, -

-perfección -

-e prontitude.-

Real, 36-1.º -A Cruña.

SANATORIO QUIRURGICO

DIREITORES

Manuel Peña Rey

Ginecologia e Partos

José Mosquera Blanco

Cirurgía geral
Especialista na gorxa, nariz e ouvidos

Situado frente á Alameda do Cruceiro, ten toda-las condicións precisas.—Prautícase toda crás d'operaciós.—Dotado de todol-os adiantos que pide a actual Cirugía.—Modernas instalacións de RAYOS X pra diagnóstico e RADIOTERAPIA superficial e fonda con voltaxe de 250.000 voltios.—Aparello de Diatermia pra tratamento de Aueixites, procesos inflamatórios, reumatismo, etcétera.

Lámpara de cuarzo pra sol d'altitude e ultra-violeta pra tratamento d'escrofulosis, raquitismo, alopecias, eczemas, etcétera.

Admitense embarazadas, e cóntase con material esterelizado pra fora da cibdade en casos d'urxencia.—Poden colaboraren todol-os compañeiros, previo consentemento dos direitores.

BODEGAS GALLEGAS, PEARES E OURENSE

Vinos finos de mesa: Tinto TRES RIOS. Blanco BRILLANTE

LOS GALLEGOS blanco e tinto

Macía e Valeiras, Apartado 18 - Ourense

Drogueria e Farmacia

LUIS FÁBREGA

Progreso, esquina a Luis Espada

OURENSE

MERQUE VOSTEDE

Plumeiros RAFIUM

De mais dura qu'os de pruma e limpan millor. Véndese en todol-os establecimientos do ramo

Andrés Perille-OURENSE

F.ROMAN E SACO

DROGUERIA

e FARMACIA

Pereira, 19

Teléfono 28

OURENSE

A hixiene nos nenos

é a garantía da súa saúde física e moral o día de mañá.

No diario aseo dos nenos emplee o **"Jabón Sales de la Toja"**, único que ás súas altas calidades meiciñás xunta toda a finura e perfume d'un xabón de tocador.

Contribúe ó perfecto desenvolvemento das criaturas e evita o perigo da escrófula e o raquitismo.

**JABÓN
LA TOJA**
ÚNICO EN EL MUNDO

O Xabón da Toxa

ademais de ser o mellor é un
producto galego que nos
honra no mundo enteiro

**En ningún fogar galego
deben faltar as
Publicacións NÓS**

ESTÁN â VENDA

De Ramón Villar Ponte	
Historia Sintética de Galicia	pesetas 5'00
De Xaime Prada	
Grabados en Linoleum	2'50
De F. Porto Rey	
A tola de Sobrán	0'80
De Xosé Lesta Meis	
Estebo	3'50
De Ramón Cabanillas	
A Rosa de Cen Follas	2'50
De Rafael Dieste	
A Fiestra Valdeira	3'00
Dos Arquivos do Trasno	2'00

VAN APARECER

Triptico Teatral - por Antón Villar Ponte; **O Galo** - Obra póstuma de Amado Carballo; **Escolma de Contos** - por Rafael Dieste; **Traduzón d'un drama de Yeats** - por P. R. Castro e A. Villar Ponte; **A Escadeira de Xacob** - novela por E. Blanco Amor; **Pelerinaxes** - por R. Otero Pedrayo; **Obras completas** - de Xavier Prado (Lameiro); **Brétema, Armen-teiro e Esilados** - por R. Suárez Picallo; **O Mariscal** - por R. Cabanillas e A. Villar Ponte.

PEDIDOS A "NÓS"

REAL, 36-1.º — A CRUÑA